

CLCT/19

JUNTA DE MUSEUS
GABINET NUMISMATIC DE CATALUNYA

Sèrie A

Núm. 1

D'UNA TROBALLA
DE MONEDES EMPORITANES
I LA
POSSIBLE CRONOLOGIA
DE LES MONEDES
D'EMPURIES

PER

J. AMORÓS

CATEDRATIC DE NUMISMATICA A LA UNIVERSITAT

CONSERVADOR DEL GABINET NUMISMATIC
DE CATALUNYA

BARCELONA - 1933

Reg. 7524

El dia 25 d'agost de l'any 1926, el benemèrit excavador d'Empúries, senyor Gandia, trobava en un edifici junt a la gran via de la Neàpolis, un gerret que al cop de pic es va trencar en trossos sortint d'ell gran quantitat de petites monedes. Recollides aquestes van resultar gregues, de varis tipus, en quantitat de 894 peces, totes elles de petit tamany. Havent reconstituït el gerret, així mateix grec (fig. 1), i empaquetades les monedetes les va guardar curiosament fins què en el mes d'agost de l'any proper passat, havent-nos encarregat del Monetari de la Ciutadella, ens les va entregar. Amb gran ànsia vàrem començar en aquell mes la restauració de totes les monedetes entregades, qual tasca ens va ocupar des del 23 fins al 26 del mateix mes. De les primeres observacions fetes després d'això respecte de tan interessant troballa ens va resultar que hi havien: 702 emporitanes d'un mateix tipus, 10 d'altres tipus (algunes emporitanes), 8 de falses emporitanes i el reste difícil de classificar pel seu estat, malgrat que semblen emporitanes de les primeres que indiquem; a més, les emporitanes del mateix tipus donaven dos grups estilístics. L'interès que podria donar aquesta troballa, prometedora respecte de la cronologia i l'estilística de la sèrie emporitana, ens portava a la conveniència de donar, almenys, una succinta notícia de tot allò. Però, les circumstàncies ens van conduir per altres camins: treballs inajornables en la reorganització del Monetari, més tard el trasllat del mateix, les dificultats de tota mena que a tots ens va presentar el trasllat del Museu, etc., van aturar, en contra dels nostres desitjos, les nostres ànsies i entusiasmes. Avui, per fi, després d'aprofitar moments, gairabé miraculosos, podem donar a conèixer una petita part del resultat de l'estudi de l'esmentada troballa.

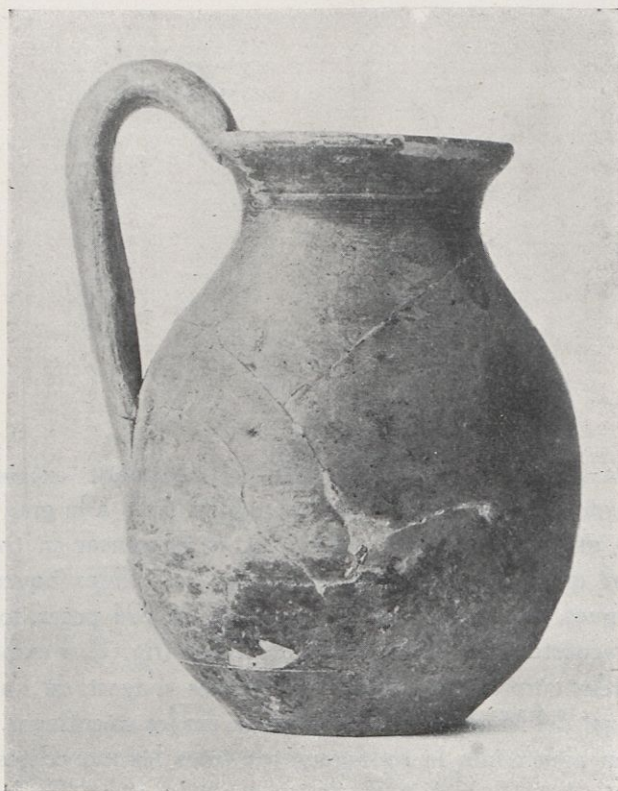

Fig. 1

Dèiem dalt que de les monedes emporitanes hi havien dos tipus estilístics (figures 2 i 3), un d'aspecte més arcaic que l'altre, però repetint ambdós les mateixes figures: en l'anvers cap d'Athenea, gal'leada, a la dreta, i el casc amb corona de fulles d'olivera; en el revers, la xibeca de front, rodejada per dalt de dues branquetes d'olivera i presentant lletres. No totes les monedes presenten lletres, però sí que repeteixen els tipus ja descrits. Les lletres, E M, apareixen en les monedes que podríem dir del primer estil, en aquesta forma: $\square$ M o M $\square$, en el revers, i cada lletra a un costat de la xibeca; en les del segon estil, en la mateixa col·locació i en aquesta forma: E M. Amb aquestes lletres no hi ha dubte de què són d'Empúries i les que no les presenten (per la incorrecció o incomplet de l'empremta) són també emporitanes per ésser exactes a les altres. Aquests dos modes d'aparèixer les lletres demostra que es tracta de dues emissions, el que està, a més, demostrat per la notable diferència d'art que manifesten unes i altres.

Solament per la seva aparença, és temptador formar dos grups, que podrien correspondre: unes (fig. 2), a un primer estil paral·lel al de l'art del període dit arcaic grec; altres (fig. 3), a un segon estil paral·lel al de l'art del període dit de transició grec. Per això, de primera intenció, podríem incloure les primeres en un termini de temps abans del 480, i les segones entre el 480 i 447.

Però, aquesta ordenació cronològica difereix prou de les dades proposades per la major part dels més eminents numismàtics que s'han ocupat de monedes emporitanes. Pujol i Camps (en l'obra de Delgado), a les poques que publica semblants a les nostres, les considera emeses en els períodes que anomena primer i segon, això és: segle VI a l'any 241. Barclay V. Head dóna a les mateixes, inclouent-les amb altres (les clàssiques emporitanes d'Aretusa i Pegàs), la data 350-250. Botet i Sisó: pàg. XXXVI — «Les monedes que constituïen aquell tresor (Pont de Molins), per ordre d'antiguitat poden dividir-se en quatre agrupacions:...i quarta, les que són com la tercera» (que porten emblemes en relleu tant a l'anvers com al revers) «però porten a més una, dues o més lletres del nom de la població on foren encunyades.» Pàg. XL — «Les monedes de la quarta agrupació o amb llegenda, són ja inqüestionablement emporitanes. Poden dividir-se en dues subagrupacions: primera, aquelles qual llegenda es retrògrada, o sigui que es llegeix de dreta a esquerra; segona, aquelles qual llegenda és normal, o sigui que es llegeix d'esquerra a dreta.» Pàg. XLII — «Podem conceptuar, en general, les de la primera subagrupació com a més antigues que les de la segona. Al nostre concepte, totes les monedes de la quarta agrupació foren encunyades a Empúries al segle IV, i contemporànies en són sens dubte algunes de la tercera, especialment les que porten empremtes iguals.»

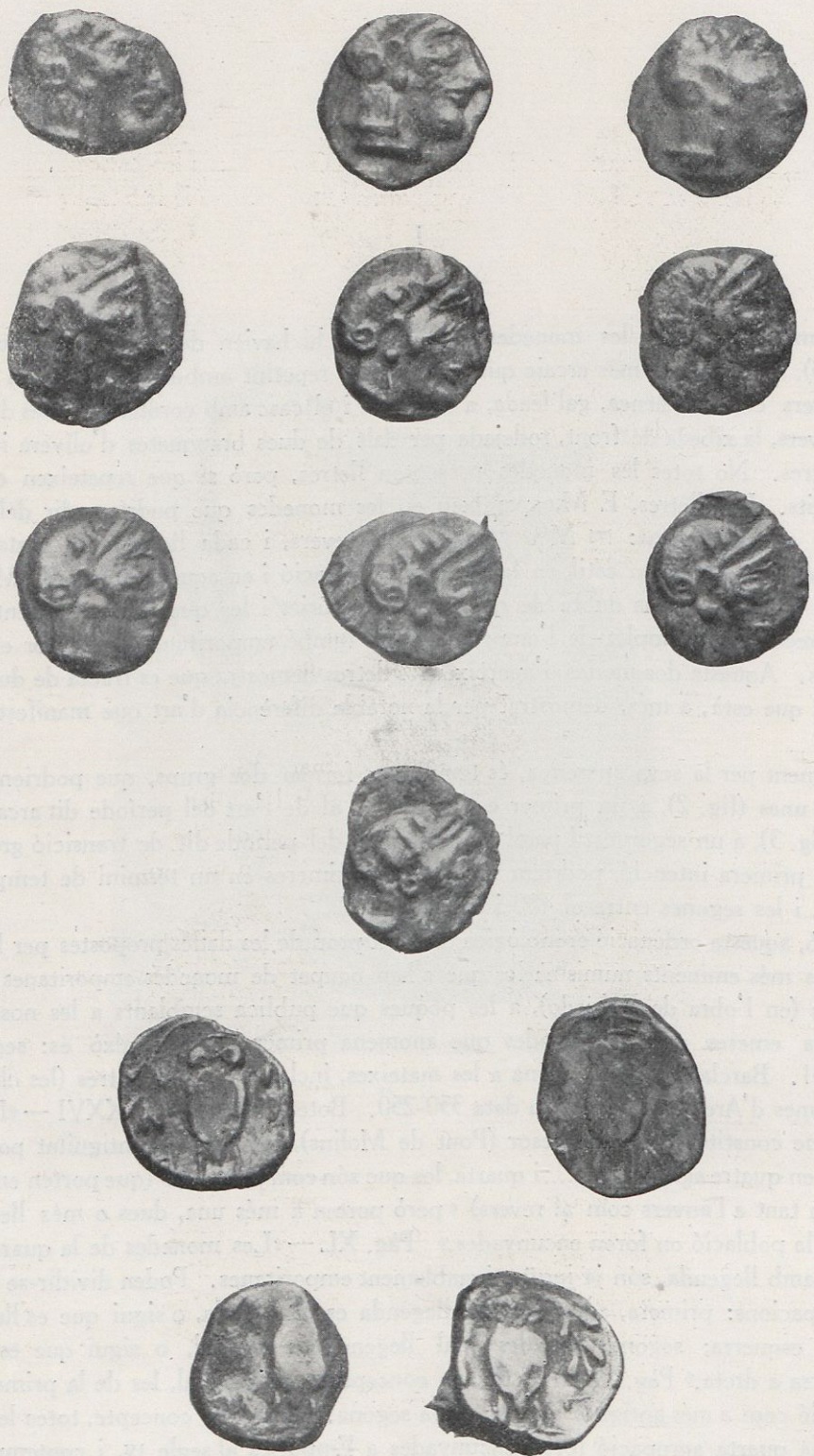

Fig. 2 (tamany dos diàmetres i mig del natural)

Fig. 3 (tamany dos diàmetres i mig del natural)

Entre les de la primera subagrupació inclou: «I. — Anv., Cap; amb casc o capellina?, d'estil arcaic, a la dreta. — Rev., Mussol, dret i de cara, dintre una corona o cercle de fulles, a sota ΜΞ.» Entre les de la segona subagrupació inclou: «I. — Anv. i rev. iguals a les del núm. I de la primera subagrupació, però la llegenda és E M, distribuïdes les lletres a cada costat del mussol.» De cap reproduïx cap exemplar. Vives les considera com a encunyades a la fi del segle IV «y muy probablemente, dentro del siglo III, llenándolo todo él».

Resulta de tot això que la data coincident de tots aquests numismàtics és la que va de la segona meitat del segle IV a la primera meitat del segle III. Al voltant de tot això sembla ésser l'opinió general. El mateix professor de Numismàtica de la Universitat

Fig. 4. — Monedes ateneses premarathòniques de tipologia equivalent a les nostres emporitanes més arcaïques

de Madrid, senyor Ferrándiz, tan consciencios i analitzador, en un seu fulletó, seguint la teoria de Vives en el que pertoca a l'ordre d'encunyació dels emporitans, no tracta de dades, pel que es pot deduir que no va en contra del que va ésser el nostre mestre.

De tots modes, solament veiem aquí una coincidència. Per altra part, cap dels numismàtics que han tractat d'aquestes monedes afiancen les seves afirmacions d'una faisó decisiva. Vegem, doncs, el que resulta per elles mateixes.

En primer lloc, no hi ha dubte de què aquestes monedes emporitanes són un de tants casos d'imitació de les monedes d'Atenes (1). Tant les d'estil dit arcaic, com les de l'estil dit de transició, porten adornat el casc de fulles d'olivera. Babelon afirma que aquesta corona d'olivera, creada per a commemorar la victòria de Marathon (490), apareix en les monedes ateneses pocs anys abans de la victòria de Salamina (480). Aquestes monedes van reproduïdes en la lám. XXXV de la seva obra, de les quals reproduïm una (fig. 5). Però, el tipus de xibeca, en les monedes d'aquest període no es presenta de front, com en les nostres de les figures 2 i 3. Babelon no dóna cap moneda amb aquesta particularitat; per a aquest període, les inclou en el tercer volum de la seva obra (figura 6) i per a aquestes monedes, d'un estil semblant de les nostres, dóna la data 480-407.

En les monedes reproduïdes per Babelon, es veu varietat d'interpretacions del tipus d'Athenea, que van marcant un avenç gradual d'estil. I aquest tipus de xibeca de front

1. Que Vives cregués que es tractava d'imitacions de monedes de Velia, és cosa que mai ens ho havem sabut explicar, menys encara amb el tipus de Velia que reproduïm.

resulta que solament apareix, per aquest període, en monedes d'argent: triòbols i trihemíobols, dada important, com és que en triòbols del període 393-338 i del període 338-229 es presenta l'esmentat tipus corresponent també amb el tipus dels nostres anversos. Amb això últim, solament volem assabentar del fet de què tals tipus apareixen en monedes

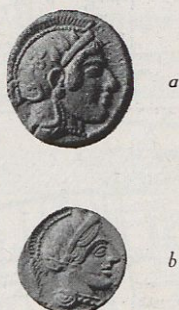

Fig. 5. — Monedes ateneses postmarathòniques. La *a*, a la qual ens referim en el text, és un tipus conseqüència de les que reproduïm en la figura anterior. Entre aquelles i aquesta estan les nostres més arcàiques. La *b* és de tipologia equivalent a les nostres emporitanes del tipus dit de l'art grec de transició.

divisionàries, petites, doncs que les monedes dels dos últims citats períodes de Babelon ja no corresponen estilísticament amb les nostres. Un altre detall: les úniques monedes d'or que presenten el tantes vegades esmentat tipus del revers son còpia dels triòbols

Fig. 6. — De la lám. CLXXXVIII de Babelon

i corresponen a divisors petits, de tamany equivalent als triòbols. Com veïem, les monedes ateneses que presenten aquest revers són sempre de petit mòdul.

D'aquesta faisó la qüestió, resultaria que les nostres monedetes, en el que pertany al seu estil, podrien correspondre al segle v. Per a esclarir la qüestió tenim les dades de les circumstàncies i resultats de l'excavació que ens ha donat la troballa. Vegem el que diu en el seu *Diari* el benemèrit excavador d'Empúries, senyor Gandia. Extraïem del llibre de la campanya del 1926:

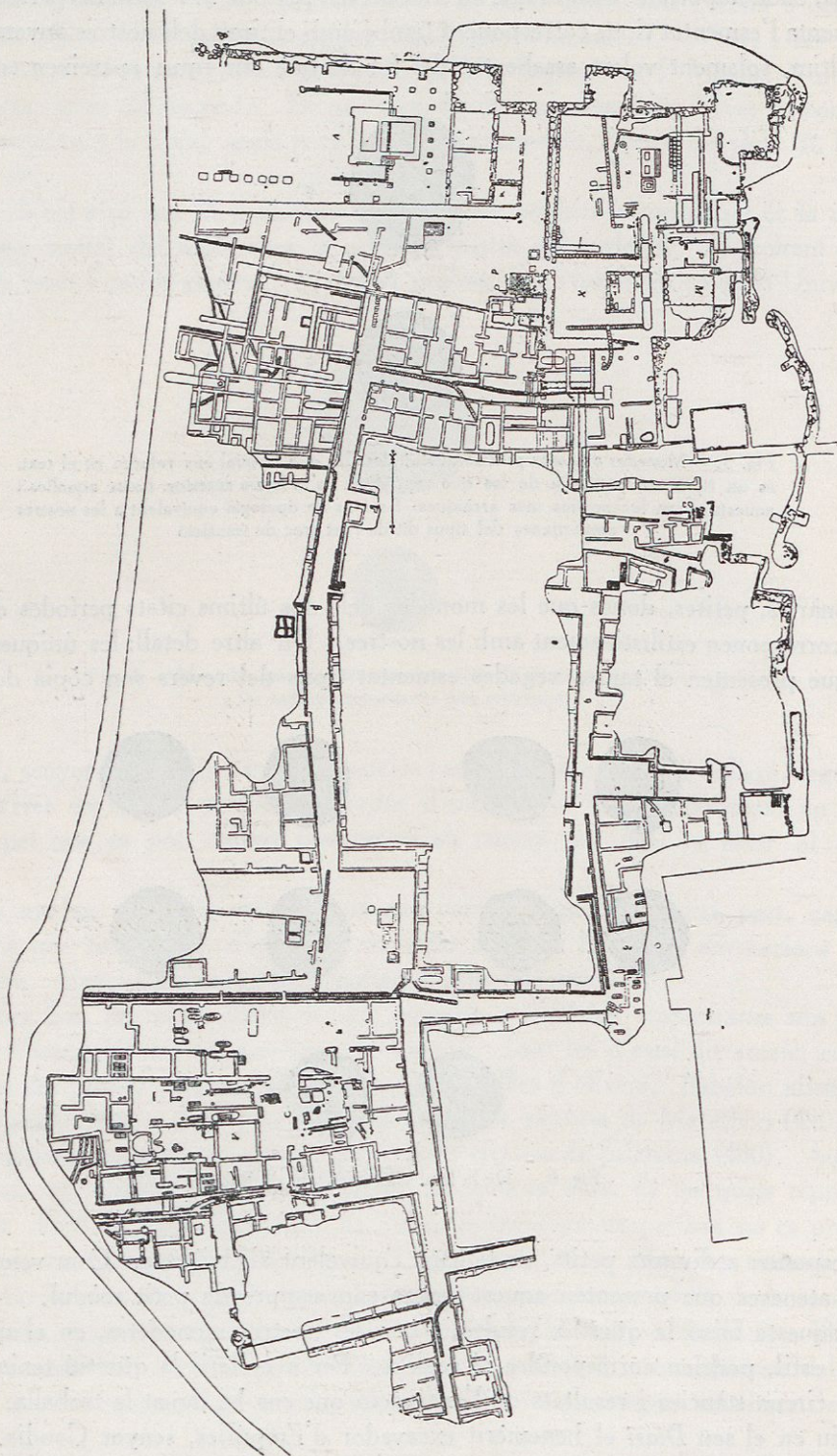

Fig. 7. — Planol de les excavacions de la Neapolis d'Emporion. Edifici en què va ésser trobat el gerret

Pàgina 121 — «...se prosiguió a excavar la tierra del interior de este local (fig. 7 i 8) el día anterior» «y en este día (25 d'agost), al llegar a la profundidad del nivel griego, se encontró un jarrito de cerámica de clase ordinaria, de color amarillento, de tipo griego, conteniendo un tesoro de moneditas de plata griegas presentando en el anverso una cabeza con casco, mirando a la derecha, y en el reverso un mochuelo parado de frente y en los lados de éste las letras E M y una rama con hojas». «En virtud de haber estado tantos años escondidas y gracias a estar encerradas en el jarrito, éstas se encontraron pegadas unas con otras debido a la humedad, tomando una capa de color amora-

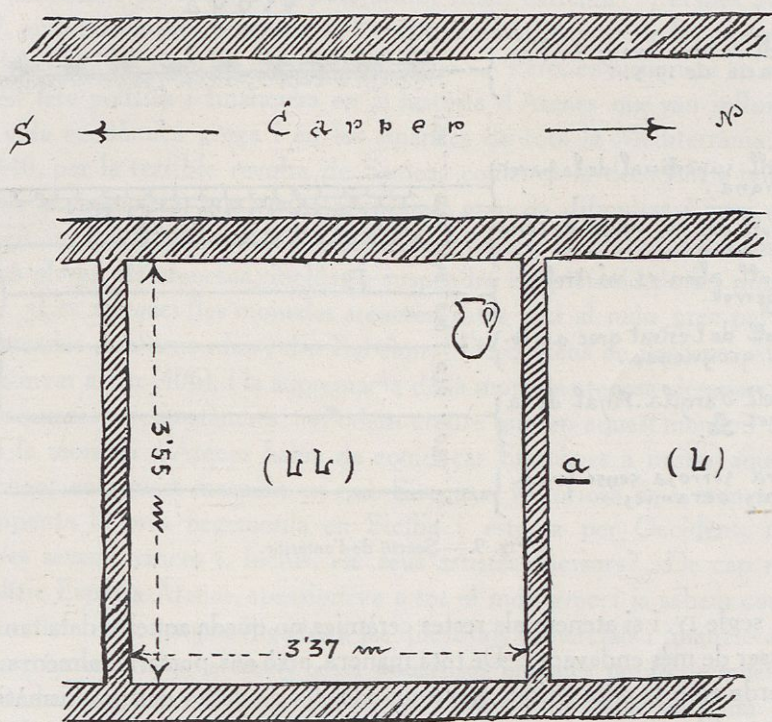

Fig. 8. — Plànol de l'edifici en què va ésser trobat el gerret i el lloc de la seva posició

tado algo resistente, que, de momento, impide clasificarlas, ni citar el número exacto de ellas.» Pàg. 122. — «Al encontrarse el jarrito se rompió con el pico en veinte fragmentos y las monedas salieron rodando por la tierra esparciéndose como si fueran lentejas, y seguidamente se pasó la tierra por la criba, mirando ésta con toda clase de cuidados para que no se extraviase ni una sola moneda ni fragmento de jarrito, estando seguro que no se perdió ni una sola moneda por encontrarme presente y cuidándome de este trabajo.»

Això en el que pertany al fet de la troballa. En el que pertoca a la topografia i estratigrafia de la mateixa, incloem a seguit el plànol i secció (figs. 8 i 9) que conté el *Diari*, amb les notes que creiem ens poden servir per al nostre estudi.

Des del 1 al 5, es van trobar: pàg. 127 — «Con la tierra amarillenta perteneciente al nivel griego, ya se cita detalladamente el hallazgo del jarrito con las monedas.» Aquí

les estudia més detingudament, donant el nombre i particularitats d'algunes. Pàgina 128. — «De los demás objetos encontrados en esta clase de tierra hasta el nivel griego, de entre los muchos fragmentos, de los de barro de color plomizo, que los hay con hojas encarnadas y fondo amarillo, con barniz negro y uno con parte de figura encarnada» (ceràmica grega de figures vermelles) «de los de clase ordinaria, sólo se anotarán a continuación los de mayor interés». Descriu algunes formes, amb la seva decoració i matèria, tot el qual pertany als segles V-IV. L'edifici, en fi, correspon al segle IV.

De tot això podem deduir, si atenem a la data de l'edifici, que les monedetes podrien

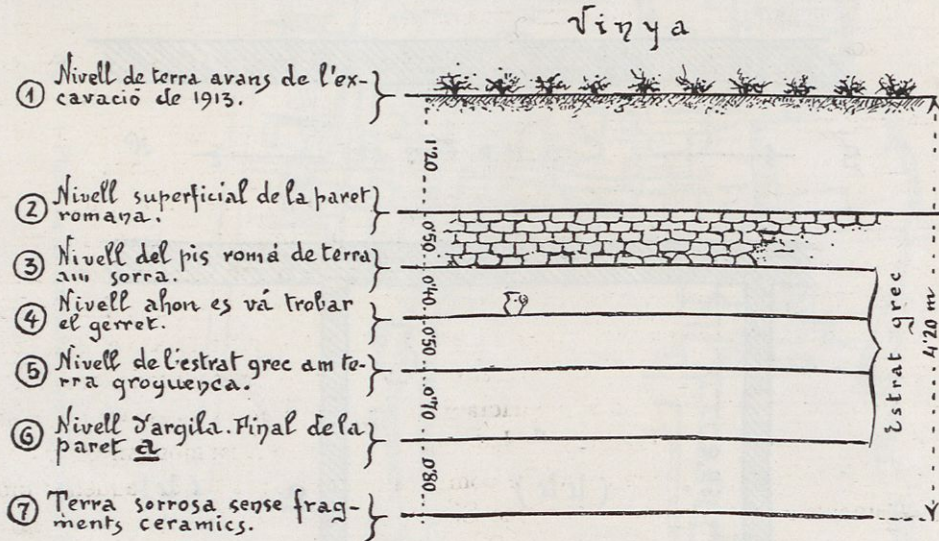

Fig. 9. — Secció de l'anterior

atribuir-se al segle IV, i si atenem als restes ceràmics no queda aquesta data tan fixa, doncs que podria ésser de més endavant. De tota manera, això ens portaria, almenys, al segle IV, el qual concorda amb la data en què, per coincidència de dades dels numismàtics ja citats dalt, podríem col·locar, sense més esforç, les monedetes del nostre estudi.

Però, resulta que el gerret està classificat, per l'arqueòleg Bosch i Gimpera, com a obra dels segles VI-V. I si les ceràmiques que van sortir en el terreny són del segle IV-V, tenim un segle coincident: el V, en el que, per l'estil de les monedes, ja havíem dit que podríem proposar de datar-les. Pensem, a més, que malgrat el costum de guardar amb tota cura, els tresors de pares a fills i de fills a néts, un gerret com el que ens ocupa no resisteix molts segles. De tota manera, el dit abans, per ara no és més que: una coincidència — pot ésser del mateix valor que la coincidència de dades donades pels numismàtics per a les monedes semblants a les nostres — i una consideració, que, per ara també, no pot resoldre res. Per altra part, pensem, amb tota prudència, respecte al valor dels testimonis que ens donen tots aquests detalls. Un gerro datat del segle VI-V, entre despulles ceràmiques del V-IV, en un edifici grec del segle IV. Amb això tenim una indicació d'un període que va del VI al IV, sense altra conseqüència, doncs que l'eficàcia de totes aquestes dades, per elles mateixes, és solament d'una acció catalítica (fet de presència), com podria ésser, a l'inversa, de les monedes respecte a tot l'altre.

Cerquem, doncs, la solució per altre camí: Per les mateixes monedes i les dades de fets històrics.

Entre les monedetes trobades que han quedat perfectes de restauració hi han: 10 que no són del tipus que estudiem, 435 del tipus dit arcaic i 267 del dit nou. Aquestes xifres creiem que diuen quelcom per a aclarir la qüestió. Es tracta d'un tresor que, almenys per la seva aparença, sembla que guardés monedes qual circulació estava acabant-se, d'altres que feia temps estaven en circulació i d'altres qual circulació havia començat no feia gaire temps. Si aquestes últimes (del tipus dit de transició o nou) van ésser encunyades — proposant un termini de possibilitat final, extrema —, el més aviat, després de l'any 407, això és, després d'acabar-se l'encunyació en Atenes de les monedes d'aquest estil, les podríem col·locar en les darrereries del segle v. Però, és justament en aquest temps que succeïren fets polítics i financers en la història d'Atenes que van influir profundament en la vida econòmica grega i en les finances de tota la Mediterrània.

Des del 440, per la terrible revolta de Samos, començà la decadència política d'Atenes i amb ella la financiera, que arribà al més alt grau de dificultat i crisi amb la desfeta de l'expedició a la Sicília, en 413. En aquest mateix any, els lacedemonis ocuparen Decèlia i això obligà els atenesos, inclús, a suspendre l'explotació de les mines d'argent de Làurium. «Les *xibeques* (les monedes ateneses, dites així al món grec pel seu revers) van ésser llençades dels seus nius», diu Babelon. De descens en descens, Atenes es veu forçada a encunyar aram (406), i la supremacia de la moneda atenesa desapareix per aquella desfeta i aquestes circumstàncies. ¿Podem creure que en aquest moment de descrèdit de la força i la moneda d'Atenes havia de començar Empúries a imitar aquelles monedes? ¿Justament en aquest moment en què Siracusa, victoriosa dels atenesos, reprenia amb més empremta la seva hegemonia en Sicília i estenia per Occident, més encara que abans, les seves finances i, inclús, els seus artistes incisors? De cap manera. El problema polític Esparta-Atenes, apassionava a tot el món grec, i ja sabem com les qüestions polítiques han estat sempre lligades a les qüestions comercials i financeres. Atenes, que tan potent havia arribat a ésser, tenia poderosos enemics polític-comercials: en la Grècia peninsular, Esparta, Corint, Tebes; en l'occidental, Siracusa (filla de Corint). Siracusa, en el segle v, arribava ràpidament al seu apogeu i pretenia instaurar en Occident una *sinmàquia* equivalent a les famoses espartana i atenesa (aquesta, la *sinmàquia dèlica*); la llunyania dels territoris pròpiament grecs afavoria el seu pla i el fracàs atenès donava més força al seu projecte, doncs que la *sinmàquia* espartana era de menys valor i difusió que la dèlica, la d'Atenes.

De cap manera ho diem, puix que això seria un cas de follia inexplicable. ¿Com els emporitans havien de desconèixer aquell estat de coses o havien d'encunyar les seves monedes d'imitació de les ateneses justament després del fracàs d'Atenes i en temps en què el centre regulador comercial començava a ésser Siracusa? Més natural és que Empúries, com tantes ciutats gregues, imités la moneda atenesa durant el segon terç del segle v, quan Atenes estava al cim de la seva glòria i la més important moneda de la *sinmàquia* dèlica era l'atenesa, coneguda a tot el món grec i bàrbar, a tots els mercats, com la més excel·lent pel seu aliatge (983 d'argent).

D'aquesta manera, tenint en compte els fets històrics veritablerment trescendentals, ja queda com a més possible que aquestes monedetes poguessin ésser emeses en el segle v.

Està explicat per la datació forçada de les monedetes del tipus més tardà i, en fi, pels fets històrics. D'aquesta manera la qüestió, sí que ve reforçada per l'*acció catalítica*, pel *valor dels testimonis* que acompanyen a les monedetes. Tant aquestes com aquells, que *per se* no tenien major transcendència, ara afiancen la possibilitat: unes monedes del segle V trobades en un gerret del segle VI-V, entre despulles ceràmiques del V-IV en un edifici del segle IV. Així queda tot explicat sense esforç. Amb menys esforç i dubtes si pensem que, tenint en compte qüestions de distància i temps, l'encunyació del tipus arcaic hauria pogut encunyar-se en el segon terç i les monedes del tipus nou en el començament de l'últim terç.

Una opinió de Babelon, que es refereix al conjunt de les troballes espanyoles (Pont de Molins, Roses, Empúries, Morella) pot refermar la nostra de què han estat encunyades les monedes de què ens ocupem en aquest dit període. Fixant-se en què apareixen en algunes d'aquestes troballes monedetes marselleses (tipus de la roda i tipus del cranc, amb M, M A o M A S S) que van ésser emeses prop de la meitat del segle V, suposa que totes les espanyoles (entre les quals, naturalment, s'inclouen les semblants a les nostres) haurien estat encunyades després de les marselleses. Ja veiem que això és una hipòtesi que es refereix al conjunt, encara no estudiat detingudament, i en el qual de semblants a les nostres entren en un mínim nombre i molt mal conservades. A més, pel fet d'aparèixer monedes marselleses d'un determinat període no es pot afirmar que siguin les trobades en Espanya posteriors a aquelles: l'únic que es pot deduir és que circulaven conjuntament. Per conseqüència, les nostres circulaven, amb tota seguretat, després de la meitat del segle V, el que concorda amb la nostra opinió. Notem de pas que en aquesta troballa no va aparèixer cap moneda del grup clàssic emporità (Aretusa-Pegàs).

Per altra part, tenim el següent:

Les nostres monedetes són *moneda comercial*. Volem dir, emeses per a transaccions nombroses i fàcils. Són petites monedes, qual terme mig de pes és: 0,91 gr. les de tipus arcaic, 0,96 gr. les de tipus nou. Aquests pesos corresponen als trihemiòbols del sistema foci (dracma 4,20 i òbol 0,70 a 0,60). Això ens porta a fer una curiosa deducció. Els emporitans respectant amb aquests pesos el seu antic sistema racial, el foci, imiten, per a més acreditar la seva moneda i fer-la passar més fàcilment, les més acreditades aleshores, les ateneses. Ens trobem així que les tals monedetes, d'apariença atenesa, tenen un pes (0,91, 0,96 gr.), que ajuda a fer-les pasar com autèntiques ateneses (trihemiòbol atenès: 1,09 gr), més encara pensant que en aquell temps solien prendre's al pes per a tota mena de transaccions. I això mateix afermança més la nostra opinió de què de cap manera podien haver-se emès en tems de crisi del bon nom d'Atenes.

Dèiem dalt que aquesta troballa, per la seva apariença, semblava que guardés monedes qual circulació estava acabant-se, d'altres que feia temps estaven en circulació i d'altres qual circulació no feia gaire temps que havia començat. Ens pertoca, doncs, tractar d'una qüestió que podríem enunciar d'aquesta manera: si efectivament hi ha un final i un començament, qual va ésser la causa i en quin temps va succeir.

Tenim per al primer els següents detalls: aquestes monedes, que formen un grup homogeni dintre de totes les altres anteriors a les clàssiques emporitanes (Aretusa-Pegàs), han aparegut en gran nombre acompanyades solament de deu diferents; que les nostres apareixen en petit nombre, o no apareixen, en les altres troballes (Pont de Molins, Roses, Morella). Això ens prova que comencen a circular durant l'apogeu de les altres i s'imposen a aquestes que van reculant davant de les nostres.

Per a la segona tenim. En la Mediterrània occidental, el grup foci-mitilènic va exercir, en el segle VI i primera meitat del V, una acció parella, en el comerç i finances, a la que la sinmàquia dèlica exercí durant el segle V a la Mediterrània oriental. Un numerari internacional abastia el consorci d'una veritable *hansa* que comprenia, almenys, els mercats creats pels focis en les costes d'Espanya, Gàl·lia i Itàlia. Les més importants troballes (Pont de Molins (1), Glanum, Auriol, Volterra, Velia, Tarent) ho demostren. En aquestes troballes, a més de les pròpies monedes, apareixen d'altres corresponents a ciutats gregues de l'Orient i, barrejades amb elles, itàliques, sicilianes, corínties, ateneses, eginètiques, tràciques i macedòniques, de la Cirenaica, i abundoses les de Chios i Fòcia.

L'índole especial — barreja de monedes — d'aquest numerari inorgànic, el presenta dèbil al davant del de la sinmàquia atenesa. Aquesta dona llibertat local per a les monedes dels estats aliats; però té una moneda, veritablement internacional, patró podríem dir: l'atenesa, única que posseeix el dret de difusió. Aquesta condició, que articula regulant tot aquell complicat mecanisme i que facilita tant el comerç, no apareix, ni podria aparèixer, en el cas de l'*hansa* foci-mitilènica, que té un caràcter més primitiu, al·luviònic. El contracop devia sentir-se palesament per gent tan donada al comerç com eren els grecs (els focis més que ningú), i d'una manera decisiva en el segle V per la força i poder i crèdit d'Atenes.

Al davant d'aquests fets, alguns estats de l'*hansa*, probablement, es van donar compte de la conveniència de substituir, o almenys esmenar, un sistema que lluitava amb inferioritat de mitjans. L'exemple, en certa manera, ja l'havien donat en el segle V algunes ciutats que van imitar la moneda atenesa, demostrant com precisava tenir un instrument de transaccions comercials acreditat i potent. Aquesta va ésser la causa: substituir un procediment inarticulat per un més orgànic i, al mateix temps, plenament acreditat i granment estès.

Tercera proposició. Per lo dit, Empúries ens apareix ara com una de les ciutats que es varen donar compte d'aquesta necessitat. I ho realitza — no podia ésser en altre moment — aprofitant el punt alt del poder d'Atenes i imitant les monedes ateneses comercials, *més comercials*: els tipus dels divisors més corrents (triobòls i trihemiòbols) i, inclús, produint el tipus atenès en monedes que pel seu pes bé podrien passar com ateneses autèntiques.

El fet de què aquestes monedes hagin estat trobades en un edifici del segle IV, acompanyades d'unes poques diferents i que entre aquestes no apareguin cap de les clàssiques emporitanes — encunyades en la segona meitat de l'indicat segle (2) — ens col·loca l'en-

1. En Pont de Molins es van trobar dos tetradracmes ateneses, una dracma de Kyme amb llegenda retrògrada i un fragment d'estater de Metapontus, monedes totes del VI-V.

2. Ja tractarem d'aquesta qüestió en la part que segueix.

terrament de la troballa en la primera meitat de l'indicat segle IV. En conseqüència, a primeries d'aquest segle gairebé ja no circulaven les de tipus varis. I una altra conseqüència — que ratifica la nostra opinió de la data final i principi d'unes i altres — és que les monedes de la nostra troballa deuen haver estat encunyades abans d'aquest temps, això és: en el segon i últim terç del segle V.

En fi, respecte a qüestions generals, tots els fets aquests s'han pogut desenvolupar des de la primera meitat del segle V (tetradracmes arcàiques ateneses trobades en Pont de Molins i les altres monedes citades en la nota 2) a la primera meitat del segle IV (manca de dracmes clàssiques d'Empúries en la nostra troballa).

II

Intentàrem en la part anterior, descriure una perspectiva històrica en la que possiblement hi entraren les monedes emporitanes imitació de les ateneses. Allò finava en la primera meitat del segle IV, i ja en aquella part indicàvem que les dracmes clàssiques d'Empúries (Aretusa-Pegàs) pertanyien a la segona meitat de l'esmentat segle. L'estat d'aquesta qüestió és, per als numismàtics que han tractat d'ella, idèntica que per a les monedes estudiades abans, això és: les dades i períodes que proposen per a unes i altres són els mateixos, exceptuant Pujol i Camps (en l'obra citada) que creu com a data de les dracmes clàssiques la segona meitat del segle III, a seguit les dels Crysaor, i les darreries del mateix segle i començament del II per a les imitacions.

Per a tractar d'aclarir aquesta qüestió, seguirem un sistema com el que vàrem utilitzar abans per a treure conseqüències dels fets històrics i de les troballes.

Després de la desfeta dels atenesos en Siracusa, aquesta ciutat arriba al cim del seu esplendor i poder amb Dionís l'Antic (407-367). Es en aquest període que l'art de les monedes siracusanes adquireix la seva formosor sens parella (s'encunyen les meravelloses peces d'Evainetos, Kimó i Eumenos) i els seus tipus varen ésser imitats en diversos llocs del món occidental.

Glòria i poder, els guanya Siracusa, principalment, per les seves victòries contra els cartaginesos. En aquesta lluita desigual, en la que intervingueren tants elements, apareixen mercenaris ibèrics sota el comandament d'Himilcon, el que, en les guerres contra Dionís l'Antic, veu passar al costat d'aquest aquelles tropes auxiliars. Des d'aquest moment gents ibèriques lluiten com a mercenaris de Siracusa, i el mateix Dionís, en 369, va poder enviar a Esparta un exèrcit de 2000 ibers i celtes.

Primer detall a retenir. A part el fet de l'hegemonia siracusana en el món grec de l'Occident, tenim aquesta relació llargament sostinguda (durant tot el segle IV, almenys) d'ibers i siracusans.

Després de la mort de Dionís l'Antic, el mal govern, tirànic i escandalós, del seu fill Dionís II, enfonsa Siracusa en una veritable anarquia de la que no surt fins que els bons patriotes demanen auxili a la mare pàtria, Corint, que els hi envia l'estratega Timo-

leonte (345-337). Sota l'enèrgica i sàvia direcció d'aquest gran home, va poder reeixir Siracusa al seu esplendor i poder.

Aquests són els dos moments culminants de la vida de Siracusa — això vol dir de Sicília, doncs que la història d'aquella ciutat és la d'aquesta illa, essent la història de Sicília tan important per al món grec d'Occident com la d'Esparta i Atenes per a l'oriental — i són els dos moments culminants, perquè aleshores varen obtenir els siracusans els més enlluernadors èxits contra els cartaginesos. Havem de tenir en compte, per a explicar-nos tot això, l'odi secular entre grecs i cartaginesos, tantes vegades demostrat per la Història.

Les tropes corínties que van arribar amb Timoleonte varen ésser pagades, primer, per la ciutat de Corint, amb les seves monedes característiques, després amb les monedes de Siracusa. Unes i altres degueren servir per a pagar a les tropes mercenàries estrangeres, doncs que no podem ni sospitar que per a aquestes gents hagués d'encunyar-se altra moneda.

Segon detall a retenir. Els ibers entraven com a mercenaris de Siracusa i degueren cobrar les seves soldades amb la moneda circulant en aquell temps: moneda coríntia i moneda siracusana.

Quins tipus presenten aquestes monedes? La coríntia presenta, el Pegàs en el revers; la siracusana, en l'anvers el cap d'Aretusa, o el cap de Persèfone, segons els casos, i en el revers, en algunes peces del període de Timoleonte, el Pegàs, encunyades en honor de la ciutat mare i protectora.

Sembla que comencem a veure clar. Podem resumir: Nombrosos mercenaris ibers al servei de Siracusa durant tot el segle IV, transaccions amb monedes circulants en Siracusa. Conseqüència: conveniència per a Empúries d'afavorir el seu comerç amb Siracusa i els ibers, i entre aquests i aquella. Naturalment, es dedueix d'això que interessava produir una moneda que respongués a tots aquells nous fets i necessitats.

Per tant, no és fora de la possibilitat datar les dracmes emporitanes clàssiques (no les del Crysaor) en la segona meitat del segle IV, a seguit del tipus corinti del temps de Timoleonte.

En contra d'això no va l'art de les dites monedes emporitanes. El tipus d'Aretusa o, segons els casos, de Persèfone, és inferior en art al de les monedes de Rodes (Roses), més prop aquestes del tipus d'Evainetos que es desenvolupa des de les darreries del segle V i durant la primera meitat del segle IV. Això ens suggereix la possibilitat de què les emporitanes s'encunyarien seguint el camí comercial marcat per Roses. Notem, per altra part, que Empúries en el període anterior (el corresponent a les monedes de l'*hansa* i les monedes d'imitació de les ateneses) no havia encunyat monedes grans, les que són més pròpies per a pagos de serveis llargs com els dels mercenaris.

Resten dos problemes per als que no posseïm encara una possible explicació. Per una part, tenim que: considerant molt possible que l'emissió dels trihemiòbols emporitans d'imitació de l'atenès va coincidir amb l'apogeu d'Atenes, acabant-se aquest, malgrat que pogueren continuar, no podria ésser per molt de temps, doncs que, com ja vàrem

remarcar en la part anterior, en cap de les troballes han aparegut junt amb aquelles dracmes clàssiques emporitanes. Resulta d'això un període de cinquanta anys llargs. Quina moneda circulava aleshores en Empúries? Aquesta ciutat ¿está sofrint un col·lapse comercial, o una desorientació comercial, que l'hi obliga a servir-se de qualsevulla moneda? ¿Ha estat Roses, la seva veïna menyspreuada i odiada, la que se'n ha aventat orientant-se vers Siracusa?

El segon problema és el que es refereix a la causa i data d'aparició del tipus de Crysaor. Respecte a la data, és indubtable que les monedes emporitanes d'aquest tipus apareixen immediatament després de les del Pegàs sense aquella figureta. Està demostrat per la petita quantitat que d'aquestes es troba, la semblança de tipus i l'inferioritat artística de les del Crysaor respecte de les altres. Encunyades les més *corínties* (les del Pegàs pur) en la segona meitat del segle IV, possiblement s'han encunyat les del Crysaor, les més pures, el més aviat a la fi d'aquest segle, i molt possiblement en la primera meitat del III, seguint a aquestes les degenerades i les imitacions, que omplirien la resta del mateix segle.

Però, quina és la causa? No sabem res.

Més fàcil sembla que puguin explicar-se les causes, i de passada la data, de l'aparició d'altres monedes. Ens referim a unes dracmes que han estat molt discutides. Respecte d'elles diu Vives:

Fig. 10

«Heiss, Delgado y Zobel incluyen en la serie emporitana la siguiente moneda, con sus correspondientes imitaciones bárbaras.» La descriu (pàgs. 16 i 17 de la seva obra). Es com aquestes (fig. 10), que en posseeix aquest Gabinet Numismàtic de Catalunya, procedents de les excavacions d'Empúries.

«El haberse encontrado algunas de éstas en España, y el conocerse el tipo normal y sus copias e imitaciones, las relaciona ciertamente con las emporitanas, pero el arte, los tipos y la metrología son tan distintos que no vemos manera de incorporarlas a la serie que tenemos formada. Los tipos y la metrología parecen cartagineses y eso da cierta verosimilitud a la teoría de Zobel; pero por otro lado, tenemos una anomalía que con-

siste en que en todas las monedas cono idas, menos en una, la M de Emporion está sustituida por una N, y todo se puede admitir menos que los emporitanos no supieran escribir el nombre de su ciudad.»

«No tenemos más solución a este problema que la siguiente: Este nombre se puede aplicar a cualquier ciudad comercial, Estrabon cita cuatro: la céltica, la de Macedonia, la de Campania y la de Sicilia; pero tenemos además la Emporion, vecina de Cartago en Africa, ciudad desaparecida, mas cuyo nombre ha quedado para la región. Esto explicaría el sabor cartaginés de sus tipos.»

Les imitacions d'aquestes monedes són nombroses. Però, per ara solament volem parlar d'un altre cas: unes estilitzacions de les abans citades imitacions. S'han trobat en reduït nombre; solament tres coneixem, una (fig. 11), propietat d'aquest Gabinet (Col·lecció Bosch i Alsina), altra apareix en venda pel mes d'abril de l'any en curs

Fig. 11

en la subhasta Cahn de Francfort, altra la publica Muret i Chabouillet. Sens dubte, són imitacions gal·leses, com es demostra per l'estilització de la Niké i l'art degenerat de tot el conjunt. Que són imitacions gal·leses queda patent, a més, per una troballa en Bridiers (departament de la Creuse, França), realitzada en 1862, en la qual aparegueren de semblants a aquestes, en quant pertoca a imitació de monedes emporitanes, essent indiscutiblement gal·leses, unes d'art bo i altres més estilitzades. Tenim un altre detall que és convenient remarcar: Blanchet publica un exemplar que és una reencunyació del tipus estilitzat sobre un altre estilitzat de Roses, això és: imitació gal·lesa sobre imitació gal·lesa (fig. 12, b).

Tot això, per ara, ens dóna: unes imitacions gal·leses de monedes del Sud; una anterioritat de les monedes de Roses en Gàl·lia a les que originen les imitacions de les suposades emporitanes.

Succeeix en tota la Gàl·lia, que imita monedes del Sud (monedes que han entrat pel Sud), que són escassíssimes (que sapiguem ni arriben a la dotzena) les certes i suposades imitacions de monedes cartagineses i que d'autèntiques cartagineses es troben raríssimament en les troballes. En contra, són abundoses les de Roses i Empúries i les gregues, en general.

Això ja ens fa dubtar de què puguin ésser, les gal·leses a què ens referim, imitacions de monedes introduïdes pels cartaginesos en Gàl·lia. Que entre les cartagineses tro-

bades a Gàl·lia no hagi aparegut cap de les que tractem — les discutides emporitanes — ens porta a pensar que trobades aquestes en Espanya i, a més, trobada en Gàl·lia cèltica una gal·lesa que presenta una estilització d'aquest tipus sobre estilització de moneda de Roses, que entraren aquelles — les discutides emporitanes — des d'Espanya, seguint el camí que ja havien seguit les de Roses. Justament, els fets són d'aquesta manera: si Marsella serveix com d'orientadora a les encunyacions gal·leses de la conca del Roine, Roses i Empúries serveixen d'orientadores per a les encunyacions gal·leses de l'Aquitània i la Narbona occidental. Naturalment, des d'aquestes comarques s'estén l'in-

Fig. 12. — Grup d'imitacions gal·leses: *a*, publicada per Botet i Sisó (I, pàg. XLIV) i considerada per ell com la transició entre la dracma emporitana primitiva (la que nosaltres diem clàssica) i la d'empremta uniforme adoptada després per Empúries; *b*, publicada per Vives (lám. III, 8) i considerada per ell com imitació, és una reencunyació gal·lesa d'un tipus estilitzat de dracma emporitana sobre moneda gal·lesa d'estilització de Roses com es demostra: pel final de la creu que apareix per sota del cap i pel creixent del darrera de la nuca, — tots dos detalls manifestant que abans hi havia en aquest anvers una estilització ja molt avançada de la rosa de Roses —, per l'art degenerat de la totalitat de la moneda i pel detall d'estar trencada la moneda en el anvers (la part més plana que es trenca per la resistència de l'altra part on estava el cap); *c*, imitació gal·lesa de la *a*

fluència fins al fons de la Gàl·lia cèltica, com ho prova la monedeta citada per Blanchet i la nostra reproduïda en la figura 12 (*b*).

Totes aquestes monedes gal·leses són, el més tard, de la segona meitat del segle III, doncs que la presència entre elles (trobada de Bridiers) d'imitacions de estaters macedònics de Filip II i inclús estaters d'aquest tipus i pertinença, ho demostra evidentment.

Amb això ens trobem que: és difícil creure que les imitacions gal·leses puguin ésser de monedes cartagineses trobades en França; que el camí de penetració dels models va ésser des d'Espanya cap a la Narbona occidental i l'Aquitània; que la data de les gal·leses és la segona meitat del segle III, almenys.

Ara bé, tenint en compte llunyania i temps per a arribar les monedes imitades pels gal·lesos al centre de la Gàl·lia cèltica i essent les imitacions gal·leses de la segona meitat del segle III, resulta clar que els originals circulaven a mitjans del segle III, doncs que havem de tenir en compte que els gal·lesos imitaven solament les monedes més acreditades i aquestes passat un no gran termini de temps.

Fins ara tenim la data possible dels originals discutits. Però no tenim encara la pertinència d'aquestes monedes.

Les raons que dona Vives per a tractar la qüestió com la tracta semblen convincents: metrologia, tipus i art semblants als cartaginesos: llegenda errada. ¿Són monedes, com podria deduir-se, de l'Emporion veïna de Cartago en Africa?

Revisats els textos de Estrabon referits per Vives i les obres dels comentaristes més moderns, resulta que: sempre — exceptuant l'Empúries espanyola — parla Estrabon d'Emporion en sentit genèric, això és: referint-se als mercats de tal o qual comarca; que per al cas de l'Emporion veïna de Cartago més clar encara queda que es refereix a les ciutats-mercats d'una comarca que per tenir-les en abundància anomena la *regió dels mercats*. En conseqüència, no se sap de cap ciutat al món grec que hagi estat anomenada Emporion i que hagi pogut encunyar les monedes aquestes.

En quant a la metrologia, diu Vives que la teòrica de les monedes hispano-cartagineses és: dracma 3,60 gr., i que l'estudi de la de les cartago-africanes, per correspondre a més d'un sistema, és en extrem difícil. Ja veiem que per aquesta part no podem aclarir la qüestió, i com que no dona cap pes de les emporitanes clàssiques, tampoc podem veure en què pot quedar tot això. Cerquem altre camí.

Pes de les dracmes clàssiques d'Empúries: Zobel, 5,00; Babelon, 4,97; Vázquez Queipo, 4,88; Head, 4,70. Botet i Sisó es limita a citar aquestes dades. Els pesos donats per Heiss (4,80-4,10) faciliten un promig de 4,35. Els pesos donats per Pujol i Camps (obra de Delgado) (4,82-4,07) faciliten un promig de 4,37. Les monedes de la nostra col·lecció (4,90-4,75) donen un promig de 4,80. De tot això resulta que, de les dracmes clàssiques emporitanes, el pes teòric s'apropa a un promig (tenint en compte el desgast de les monedes) de 4,50. Justament, el promig del pes de les monedes de què tractem és 4,60. En conseqüència, per la metrologia no estan separades aquestes monedes de las clàssiques emporitanes.

Què podem dir respecte dels tipus que apareixen en aquestes monedes? Totes presenten, amb tota claredat, un floronet com si fos una flor de lis, en la part superior i central de la corona de cabell que forma la part reeixent del pentinat d'aquesta Persèfone (ho és per les espigues de blat que adornen el seu cap). Durant els segles IV i III, encunya Cartago unes monedes que seguint el tipus d'Evainetos estilitza un tant aquest tipus, però en tots els casos encara és — el que en les nostres ja és com una flor de lis — uns frisats que van per sobre de la corona de blat. El tipus cartaginès mira a la dreta, voltat de dofins. Aquestes monedes presenten en el revers caballs, parats o corrent, unes vegades amb palmera, altres coronats per la Niké. Natural conseqüència d'aquestes monedes són les nostres, sens dubte.

En el que pertany a l'art, manifesten una característica sequedat en tot i presenten la Niké amb manca de correcció, com provant que l'artista — més estilitzador que copista — ja és un artista en decadència. Per a nosaltres ja no és cartaginès, doncs que ha perdut molt de l'esperit grec que en aquell temps (segles IV i III) encara tenien els artistes cartaginesos. Dels nostres tipus, conseqüència dels cartaginesos, surten les còpies gal·leses, cada vegada més estilitzades, com es pot veure en les obres de Heiss i Delgado, i en les monedes de la figura 12.

Tenim, doncs, fins ara: que no es pot referir el nom de Emporion més que a Em-

púrries, la nostra, en el que pertany a monedes; que la metrologia d'aquestes monedes és equivalent a l'emporitana clàssica; que els tipus són cartaginesos, però no l'art.

Però, i el rètol ENPORITON? Com s'explica?

Solament apareix, per ara, aquest rètol en les imitacions gal·leses, tant d'aquest tipus com de les de Pegàs i Crysaor. ¿Podem pensar que hagin estat els gal·lesos els encunyadors d'aquestes monedes de què tractem?. Es tal la diferència d'art entre les imitacions

Fig. 13

gal·leses del més bon art i les nostres, que de cap manera es pot creure que puguin ésser monedes encunyades per aquelles gents. Per altra part, ¿com podien haver-se admès en Empúries? De cap de les maneres. No coneixem cap cas d'Estat que hagi permès circular monedes visiblement falsificades.

Aitre camí. Les troballes d'aquestes monedes de què tractem s'han realitzat des de Cartagena (troballa del 1866, en les mines d'argent abandonades pels cartaginesos), passant per Empúries (ja em dit que en tenim en el Gabinet Numismàtic de Catalunya, procedents de les troballes d'Empúries) fins a la Provença (Gabinet de França). Cap se n'ha trobat en Africa. L'àrea d'extensió, doncs, ens dóna a Empúries com a centre

de difusió. Però, queda el fet de la troballa del 1866, en les mines d'argent de Car-
tagonova. ¿Són monedes encunyades pels cartaginesos, com podria deduir-se dels tipus
que presenten i d'aquest fet? Això ens portaria a sospitar que serien monedes imposades
pels cartaginesos al poble d'Empúries; però, sabem que en cap moment, mai en la
vida, varen ésser els emporitans dominats pels cartaginesos: ni les notícies històriques,
ni les troballes d'Empúries ens parlen d'això. Doncs, si això no pot ésser, ¿serien fal-
sificacions cartagineses? De quals? No coneixem d'altres de les que puguin deduir-se.
Serien emeses per a comerciar amb els emporitans? Podem contestar el mateix que
hem dit per al cas de ésser gal·leses: de cap manera, ¿com les podrien admetre en
Empúries?

Queda, doncs, per exclusió, que això solament pot ésser, per ara, emporità, malgrat
que aparegui el ja famós rètol. En fi, si tenim en compte que és coneguda una amb M,
podríem explicar que la substitució d'una lletra per altra tan semblant és possible i que
no seria en les monedes d'Empúries on es presentés per primera vegada en el món
grec un cas de substitució.

Acabada així aquesta qüestió, tenim, a més, que tot el que fins ara havem presen-
tat (cronologia i imitació del cartaginès) concorda amb un fet: el poder i extensió dels
cartaginesos en Espanya. Explicació, doncs, de la causa de tal emissió: produir una
moneda convenient per a les transaccions comercials amb els cartaginesos. Una tercera
vegada, en la seva història, es presenta Empúries *oportunist*a. Primer, amb les imita-
cions d'Atenes; després, amb les sículo-corínties; ara, amb les imitacions de les cartagineses. No seria predestinant el donar a la ciutat el nom d'EMPORITON?

MONEDES ANTERIORS A LES DRACMES		DRACMES		
VI (data?)				
V (2. ^{on} terç) (últim terç)	Tipus de l'hansa			
	Tipus arcaic d'imitació de les ateneses (fig. 13, a)			
	Tipus nou d'imitació de les ateneses (fig. 13, b)			
IV (1. ^a meitat) (2. ^a meitat)				
		Pegàs (fig. 13, c)		
			Crysaor (fig. 13, d)	
III (1. ^a meitat) (2. ^a meitat)				Imitació
(Any 218?)				

C 2 C 7 / 19
GENERALITAT DE CATALUNYA
BIBLIOTECA POPULAR DE FIGUERES
Reg. 7524
Si: 737.146.718
Am.

SISTEMA DE LECTURA PÚBLICA DE CATALUNYA. BILIO FIGUERES
1303912669

Amb tot lo dit, podem assajar de fer una síntesi cronològica provisional dels grups generals de les encunyacions gregues d'Empúries, amb totes les reserves mentals que es dedueixen d'aquest avenç d'intent de sistematització històrica. De totes maneres, per esquitit i discutible que pugui ésser tot el que havem exposat, pot tenir l'eficàcia, segons creiem, de poder servir de peu per a altres treballs nostres, que puguin arribar a aclarir, esmenar o completar les qüestions aquí estudiades ràpidament. Per a facilitar aquesta tasca, incloem un quadre (pàg. 23), i el seu complement gràfic (fig. 13), que resumirà i ordenarà tot el que va exposat en aquest treball.

BIBLIOGRAFIA

- A. Heiss, *Monnaies antiques de l'Espagne*. 1870.
A. Delgado, *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*. 1871-1876.
C. Muret i M. A. Chabouillet, *Catalogue des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale*. 1889.
E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines*. 1901. (En curs de publicació).
Botet i Sisó, *Les monedes catalanes*. 1908-1911.
B. V. Head, *Historia Numorum*. 1911.
A. Blanchet, *Monnaies frappées en Gaule depuis les origines jusqu'à Hugues Capet*. 1912.
G. Macdonald, *The evolution of coinage*. 1916.
E. Babelon, *Les monnaies grecques*. 1921.
E. Pais, *Storia dell'Italia antica*. 1925.
A. Vives, *La moneda hispánica*. 1926.
J. Toutain, *L'économie antique*. 1927.
J. Ferrándiz, *La moneda hispánica* (Exposición Internacional de Barcelona), 1929.